

nak Nyugat-hagyományú, zártabb, kevésbé reflektált világa és egy nyelvfilozófiai indokoltságú szövegteremtés objektivációja között létrejöhet.

Esterházy azonban annyira mégsem hagyatkozik a történetmentes szövegtér világteremtő lehetőségeire, hogy az epikai folyamatot egyfajta szeriális, vagy éppen aleatorikus szerkezetre (a véletlenszerű jelentéstani egybehangzásra) építené fel. Így azután a történetyszerűséghez társított konnotatív szövegvilágok, melyek elsődlegesen az elbeszélés terében valósulnak meg, nem egykönnyen kerülhetnek ki a történet uralma alól. Értelmezésükben ezért a történetyszerűség logikáját is keresni kényszerül a befogadó, s ha a két közeget megfeleltetni akarja egymásnak, gyakorta pusztán egy-egy motivikus átutalással kell beérnie. Ha a megformáltság ilyen ellentmondásokat is jelez, feltehetőleg többről van szó, mint egyszerű alakításbeli következetlenségről. Úgy tűnik, mintha a szövegszerű megformálás tere (a „grammatikai tér”) bizonyos fokig más típusú viszonylagosságélnék volna alárendelve, mint amelyek az általa megjelenített fikció terében érvényesülnek. Egyszerűen szólva: a szövegtér a teljes jelentésátvitel és többértelműség jegyében jön létre, miközben a történeteszerű regényvilág térhöz és időhöz kötött konkrétumokat próbál viszonylagos jelentésűvé alakítani. Ez utóbbi viszonylagossága azonban nem társul olyan következetes létértelmezéssel, mint amilyen következetesnek mondható a szövegteremtés mögött álló poétika. Költészettan és létértelmezés összhangjának megteremtése továbbra is dilemmának látszik Esterházy prózájában. Így azután csak annyi állapítható meg, hogy a jelentéstani relativizmus térnyerésével sem gazdagodott lényegesen a korábbi művek világlátása. Komorabb ugyan a történet zárata, de ez a groteszk helyzetértelmezés („Die Lage ist hoffnungslos, aber nicht ernst”) még mindig csupán határolt közegben vezethető vissza szatirikusság és létharmónia együttlátására. A világképben folyvást jelenlevő transzcendenciaigény egyelőre nem tud mit kezdeni az átvett világképelemek ellentétes tartalmaival. Mert ebben a kivételes teremtőképességű epikában — a világmagyarázat egészét illetően — egyelőre átvett létértelmezések részletei uralkodnak. Musil, Bulgakov vagy Ottlik csak a térségi vonatkozathatóság révén állítható bele egyazon képletbe, Kelet-Európa-képek azonban sem jelentőségüket, sem eredetüket tekintve nem egykönnyen társíthatók egymáshoz. Együttes jelenlétükkel szemben ez a szöveg az „ontológiai derű” és a vele ellentétes alkotói situáció közt feloldást eleddig nem talált elbeszélő dilemmáira is visszamatat. Talán súlyos a kifejezés, de végső soron a meg nem talált, autonóm létértelmezésre. Az abszolút szöveg ezért áll itt még közelebb egyfajta viszonylagosító allegorizmushoz, mint a világ teljesebb dimenzióit átfogó, jelképteremtő szövegszerűséghez. Fölvethető tehát a kérdés, hogy a nyelvbe ennyire visszahúzódó elbeszélői magatartás képes-e pusztán a nyelvből az epika univerzumát megépíteni? Hogy ez a mérték ma kevés magyar regényre alkalmazható, igaz, de sokat nem mondó ellenvetés. Itt ugyanis már nem helyiértékekről van szó. *(Magvető.)*

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

Verses családregény

ORBÁN OTTÓ: HELYZETÜNK AZ ÓCEÁNON

A magyar társadalom negyed évszázada tartó, lényegében békés, konszolidált korszaka kedvez az epikus ábrázolásnak.

Olyan közhely ez, amit — mint minden hasonló „aranyigazságot” — csak illő árnyalással fogadhatunk el. A békés korszak ugyanis lényegbevágó reformkísérletek és kudarcok soroza-

ta, melyben az eredmények a magunk történelmi múltjához mérve sorsfordítóan nagyszabásúak, de csak az irónia kérdőjeleivel övezve szemlélhetők reálisan. A megéltékül reformkísérletek idején — különösen a hatvanas években — a líra uralkodik, melyben irónia és pátosz kölcsönösen ellenpontozza egymást, ám a végső szó rendre a pátoszé. A demokratizálódás folyamatának liberalisztikus állóvízzé lassulása, langyosodása, melynek számos jelét megfigyelhettük a hetvenes években, s melyre mindig megvolt „a kedvezőtlen nemzetközi helyzetre” hivatkozó, rendszerint elfogadható mentség, a pátosz és irónia közti erőegyensúlyt az irónia javára billentette föl. Ez a szerkezeti állapot — akárcsak száz évvel ezelőtt, Mikszáth Kálmán korában — az epika (főleg a szatirikus elbeszélőművészet) fejlődésének kedvezett.

Mégsem osztom azok nézetét, akik szerint a hetvenes években, még inkább a nyolcvanas évtized máig eltelt éveiben, a széppróza mesterei, s nem a lírikusok hallatták a legfonfosabb szót.

Nem szeretnék a műfajok állítólagos versenyén kéretlen pontozóbíró lenni, de úgy látom, az előbb idézett, szakmai körökben meglehetősen elterjedt és divatossá vált vélemény alapos helyesbítésre szorul. Az elmúlt tíz-tizenhárom évben ugyanis nem a „széppróza”, hanem az *epika* javára billent a mérleg. S ez — bárki beláthatja — nagy különbség. Mert epikai műveket nemcsak a regényírók és novellisták írtak, hanem — különösen, ha nem mennyiségi, hanem minőségi szempontból vizsgálódunk — a lírikusok is.

Szó sincs itt arról, hogy a széppróza legjobb művelőinek és műveinek lefokozását kísérel meg egy elfogult lírakritikus. Azokat a kettős tehetségeket sem kívánom belekeverni érvelésembe, akik lírában és epikában — azazhogy szépprózában — egyaránt jelentőset produkáltak (például: Jékely Zoltán, Rónay György, Dobai Péter és így tovább). Azok példájára gondolok, akik par excellence lírikus létükre közeledtek valamilyen formában az epikus ábrázolásmódhoz. Ezzel a megszorítással is vállalhatónak tartom a megállapítást: korunk legjobb epikai műveinek nagy részét költők írták. Az emlékirat műfajában — ahol a líra nem annyira stílusbeli sajátosság, mint inkább az epikai mű tárgya — költők teremtették meg az időkak legnagyobb műalkotásait: Vas István és Illyés Gyula. Fiatalabb pályatársaikat is említeni kell: Csoóri Sándort, Ágh Istvánt például. Észre kell venni, hogy élete utolsó éveiben Nagy László is egyre inkább igényelte az epikus ábrázolást (akárcsak az epikolíra első nagy felvirágzása idején, az ötvenes évtized középső éveiben); észre kell venni Devecseri Gábor emlékiratát, Somlyó Györgyét, s különösképp észre kell venni, hogy Kálnoky László milyen sajátosan kidolgozott verses elbeszélésfolyamatot teremtett a maga „emlékirataihoz”. Az időszak esszéírásában is mintha költők járnának az élen: megintcsak Illyés Gyula, Vas István és Csoóri Sándor. És Nemes Nagy Ágnes, Somlyó György, Rónay György, Eörsi István, Páskándi Géza. Meg *Orbán Ottó*. „Mellékesen” róla kívánok beszélni.

Új kötete, a *Helyzetünk az óceánon*, az irodalmi műfajok felvázolt helyzetképében pregnáns színfoltként értékelhető. Az óriási jellegbeli különbségek ellenére is, abba a típusba sorolható (ha nem ijedünk meg a százszor kárhozott „besorolás” kötelező kritikusi eljárásától), amelybe Kálnoky László verses, végső kicsengésében tragikomikus epikolírja. Tényről tényre haladni, hol merész kihagyásokkal, metaforikus tömörítéssel, hol kedvtelve elidőzni egy-egy apróságnál, múltat idézni, s közben a jelenlegi lelkiállapotot áttetelezen kifejezni — körülbelül ez jellemző erre az „átmeneti korszakot” jellemző „átmeneti műfajra”. S ami talán a legfontosabb: az elbeszélés, a múltidézés, a régi emberek, ősök és rokonok, ismerősök és vesztélyezettetek megjelenítése közben, kamatoztatni mindazt a költői tudást, ami a „műhelyben” főlhalmozódott az évtizedek lírikusi és műfordítói gyakorlatában. S amikor mindezt Kálnoky László és Orbán futólagos összehasonlítása kapcsán említem, azt is jelezni szeretném, hogy Orbán Ottó azon kevesek egyike a mostani középnemzedékből, akik még képesek arra, hogy „műhelyüket” nagyüzemként működtessék s fogadtassák el a közönséggel. Mert — a grafo-mánoktól elütően — költőileg egészséges termékenységgel gyarapítja életművét, s közben „ráér” a külföldiek tolmácsolására, útirajzokat ad távoli országokról, s esszéikkel megy elébe a reá és általában a költészetre kíváncsi olvasóknak és kritikusoknak.

A *Helyzetünk az óceánon* válogatás, körülbelül a hetvenes évek eleje óta termett prózaversekből. Azokat gyűjtötte egybe a költő, amelyek önmagukban is epikus jellegűek, s összeségükből kirajzolódik életregénye. Ez a regény nem kerek egész, de tetszés szerint bővíthető, s remélhetően bővül is a jövőben.

Orbán költői stílusáról — különös tekintettel a prózaversekre — néhányszor már megpróbáltam jellemzést adni (Tiszatáj, 1981 április; Élet és Irodalom, 1981. X. 10.), és elvi, eszmei, életrajzi indítatásairól, költői alkatáról is elmondtam véleményemet ugyanott és másutt (Élet és Irodalom, 1980. XI. 15.). Vélekedéseim legfontosabb summája valószínűleg az volt, hogy megítélésem szerint Nagy László prométeuszi, romantikusan lángoló költészetének *történelmileg egyik lehetséges, logikus* folytatása Orbán Ottóé. Éppen azért, mert stílusa, szemlélete ellentétes Nagy Lászlóéval, magvában mégis ugyanaz: himnikusan életigenlő. Mert igaz, hogy pátosza fölött elhatalmasodik az ironia és önironia, de az életet ugyanolyan felelősséggel és komolysággal kezeli, mint Nagy László, csak a visszajáról. Az elhatalmasodott ironia alól kivillanó parázként izzik verseiben a jövőben hívő, életet megbecsülő szenvedély, ami a jelenlegi, pátosztalan korszakon keresztül is átmenthető — amit át *kell* menteni a jövőnek, és amit középszerűségében, hétköznapiságában, jelenlegi állapotában is lehet és tudni kell megbecsülnünk. A pátosztalanság ugyanis nem föltétlenül közömbösség, és a hitetlenség nem föltétlenül meggyőződéstelenség. S a rezignáltság sem okvetlenül belenyugvás, lemondás.

Miért éppen a Nagy Lászlóéval ellentétes költői magatartásban vélem fölismereni Nagy László tovább vihető szellemét? Ez, gondolom, élesebb megvilágításra szorul. Azért, mert amikor minden jel arra mutat, hogy jelenleg — nemcsak hazánkban, hanem világviszonylatban — megtorpant az emberiséget előbbre vivő erők bővített újratermelése, minden bizonynal komikus erőlködés volna az a személyes öntudat, fenség és hatalomérzet, amely Nagy László parasztfjedelmi költészetében makulátlan hitelességgel ragyog.

A fennálló társadalmi állapotot tudomásul venni, s olyan hangnemben beszélni róla, amelyet megérdemel, de közben meg nem felejtkezni arról, hogy ez az állapot a mi egyetlen életünk adott kerete; ugyanakkor nem tévedni abba a zsákutcába, ahol a szájalmas dolgokat is édenivé színezi át a pragmatikus tömeghangulatra számító hazugság — ez hitelesíti Orbán Ottó prózaköltészetének tragikomikus, groteszk módon himnikus, de a mélyén kikezdhetteletlenül patétikus jellegét.

Ha belemennék a konyhanyelvű asztrológia játékába, azt mondanám, Orbán Ottó bizonyára „földjegyen” (például a bika jegyében) született. Ez azonban korántsem a képzelőerő földhözragadságára utal, hanem az érzelmek és érdekek jól ismert talajára. Kulcsszava: a Föld, és ismét egy nagy romantikussal kell összehasonlítanom, hogy érzékeltessem természetét. „A vak csillag, ez a nyomorú föld / Hadd forogjon keserű levében,” írta Vörösmarty *A vén cigányban*. Orbán verseiben tucatjával találunk olyan kozmikus arányú képeket, ahol Földünk az űrbe kivette pörög a tengelye körül, de olyan lírai közegekből születik a kép, ahol minden köznapi, közönségesen és középszerűen emberi. (Az óceánon hánykódó képzele is hasonló funkciójú a kötet címében.) A halál elvegyít bennünket a földdel, de ez a biztos tudat sem foszthat meg minket anteuszi képességünktől, attól, hogy a földdel érintkezve, újjászületünk életerőnkkel arányos életkedvünkben. Ez a fajta „földhözragadsága” ad támpontot a nagyarányú kozmikus képekhez, melyek váratlanul, merészen szárnyalnak föl a közönségeségből. „Az isteni bennem épp a földszag; ők, akiket faekével és traktorral láttam szántani” — olvassuk. Másutt: „Ez a vasszegekkel átvert földdarab engem végül is szeretetre nevelt.”

Hogy átmeneti korban él a tragikus és komikus közti átmenet közérzetében, a helynek is köszönhető: a közép-európai szituáció tudatának. *A költő, aki lett belőlem* cím alatt írja: „Igazi középeurópai. *Igen*-je mellett mindig ott a *de*. Szegénynek gazdag, gazdagnak szegény... (...) ő a kiáltó ellentétek közt a beszédes egyezség, a kor belátásra hajló fia.” Másutt „középeurópai pokol”-ról beszél, ahol így fest a magyar múlt: „Európa szegényebb felének lényege, a mindig könnyen fölélgethető és meggyalázható, tehát mindig föl is gyűjtött és meg is gyalázott parasztház.”

A jelenlegi „parasztház” — a könnyen fölégethető és meggyalázható — ma betonvázás pesti toronyház éppúgy lehet, mint bambuszház Távol-Keleten vagy Afrikában. Jó, hogy van költő, aki ezt fölismeri; igen, ez a Nagy László-i költészet logikus folytatása. (*Magveid.*)

ALFÖLDY JENŐ

Kiss Benedek: Szemem parazsa mellett

Minden kor költőinek megvan a maguk jellegzetes sorsa. Ez a sors persze többféle típusú lehet. Az 1940-es évek végén például az egyik fajta út a magasba: az elismeréshez, a feladatokhoz vezetett, a másik véglet pedig a feladatnélküliséghez, a típus el nem fogadásához. Mondani sem kellene, hogy a költői pálya alakulása szempontjából rövid és hosszú távon is az előbbi út volt a szerencsésebb, az, amelyet Juhász Ferencék jártak, de azért — főleg a hatvanas évektől — a másik út jeles képviselői, Pilinszky János és társai is elfoglalhatták az őket megillető helyet. Végző soron — lassan immár történelmi távlatból — megállapítható, hogy mindegyik típusú út lehetőséget adott a tényleges tehetség kibontakoztatásához, hogy a történelem mindkét fajta prése — a feladatokat halmozó s a feladatokat elvonó egyaránt — jótékony hatásúknak bizonyult a költői pályák igazi értékeinek kikovácsolásához.

Annak a költőnemzedéknek, amely az 1960-as években kezdte a pályát, jóval szelidebbnek látszó történelmi környezet adódott. A köznapi élet s az irodalompolitika konszolidáltsága azonban nemcsak előnyös, hanem hátrányos jegyeket is rejtett magában. Ilyen jegy volt a pályakezdés — azóta is tendenciaként jelenlevő — tartós, s szinte a nemzedék minden tagját egyaránt érintő elhúzódása, az elsőkötetes költők harminc-harmincvalahány éves korátlaga. Az első kötetek jó része szinte gyűjteményes kötet volt, s általában egy évtized anyagát olvashattuk bennük. E kötetek értékeit ez a tény jótékonyan gazdagította. A költői pályák természetes fejlődési folyamatait, a pályakezdők természetes kiválasztódását, a féltehetségek elhullását azonban hátráltatta és hátráltatja. Ezek az első kötetek nem tudták lezárni még a legjobbak esetében sem a pályakezdés szakaszát, hanem annak csupán első fokát jelentették. Míg nem sokkal korábban — még Nagy Lászlóék esetében is — a pályakezdés évtizede három-négy kötet megjelentetését tette lehetővé, s 35—40 éves korukra szinte mind eljutottak az első igazán nagy számvetésig, az első gyűjteményes vagy válogatott verseskötetig, addig ez az 1969 táján induló nemzedék 35—40 éves korára még csak a második-harmadik kötetnél tart. Némi túlzással szinte azt lehetne mondani, hogy a pályakezdés végénél. Mert objektíven, a verseket vizsgálva, azért jobb a helyzet. Bár kevesebb a közreadott vers, válogatottabb, de így az értékek is jobban megmutatkoznak. Viszont ezek az értékek a köztudatban viszonylag szerény helyet foglalnak el. A korábbi — rossz vonásokkal terhelt — irodalompolitikának annyi előnye kétségtelenül volt, hogy néhány szerzőre hangsúlyozottan ráirányította a figyelmet. Ma nincs kellő mértékben se természetes, se a kritika, az irodalompolitika által segített kiválasztódás, verset írni elkezdni szinte nehezebb, mint abbahagyni.

Mindezek a nemzedéki vonások — s még számos más is — jellegzetesen vizsgálható Kiss Benedek költészetében és annak fogadtatásában. Az első jelentkezések: az *Elérhetetlen föld* és a *Költők egymás közt* című antológiák (1969) és a *Gazdátlan évszak* című verseskötet (1970) fogadtatása szinte egységesen jóindulatú, néha lelkenedező volt. Ne feledjük azonban, hogy ez a néhány év a fiatal írókra irányuló különleges figyelem jegyében telt el: a nemzedék indulása, ha megkésetten is, de elég hatékonyan történt meg. Hozzá kell ehhez tenni, hogy jó néhány